

ЕТНОЦЕНТРИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ОБРАЗУ «ЖИТТЯ» В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

У статті звернуто увагу на поняття етноцентризму з погляду лінгвопоетики. Зокрема, осмислено творчий світ Василя Стуса крізь призму ключового образу «життя», простежено його асоціативні можливості у тривимірному вимірі (життя – світ – Україна). З'ясовано, що мовомислення поета апелює до ментального відтворення дійсності через мовно-естетичні знаки національної культури.

Ключові слова: образ, етноцентризм, ментальне відтворення дійсності, лінгвопоетика.

Haliv U. Ethnocentric Colouring of the Image of Life in Stus's Poetry. The article deals with the concept of ethnocentrism in terms of linguistic poetics. In particular, V. Stus's creative progress is considered through the prism of the main image of «life». His associative possibilities are shown in a three dimensional view (Life – World – Ukraine). It is found that the poet's linguistic thinking refers to the mental reproduction of reality through the linguistic and aesthetic symbols of the national culture.

Key words: image, ethnocentrism, mental reproduction of reality, linguistic poetics.

Галів У. Этноцентрическое наполнение образа «жизнь» в поэзии Василия Стуса. В статье обращено внимание на понятие этноцентризма с точки зрения лингвопоетики. В частности, осмыслено творческий мир Василия Стуса сквозь призму ключевого образа «жизнь», прослежено его ассоциативные возможности в тривимірному измерении (жизнь – мир – Украина). Выяснено, что языковое мышление поэта апеллирует к ментальному воспроизведению действительности через культурно-эстетические знаки национальной культуры.

Ключевые слова: образ, этноцентризм, ментальное воспроизведение действительности, лингвопоетика.

Постановка проблеми. У контексті сучасного загальнонаціонального мислення дедалі більшої ваги набуває поняття етноцентризму. Лінгвістичні дослідження передбачають зосередження уваги довкола цього поняття не тільки як соціально-психологічного феномена, а насамперед національно-мовного. Тому, незважаючи на глибокий науко-

вий інтерес до поетичної спадщини Василя Стуса, проблема вивчення його творчості у цьому ракурсі залишається актуальною.

Аналіз досліджень. Творчу майстерню Василя Стуса висвітлюють праці Д. Данильчук [2], А. Лупол [4], А. Бондаренко [1], Л. Оліфіренко [7] та ін. Проте сьогодні майже відсутні фахові розвідки щодо окреслення етноцентризму у творчості митця з погляду лінгвопоетики.

Мета дослідження – комплексне осмислення образу **життя** в етноцентричному, націософському аспектах у творчості Василя Стуса.

Виклад основного матеріалу. Найхарактерніша риса ідіостилю поетів-шістдесятників – глибинне осмислення філософських проблем. Мовна особистість кожного автора насамперед виражена через розуміння людської екзистенції. Їх було небагато, всього, як писав В. Стус, «маленька щопта», яка зуміла стати культурним, духовним осердям відроджуваного українства. Один із них – Василь Стус, творчу біографію якого можна окреслити Шевченковим «Лічу в неволі дні і ночі...».

Складна система образності митця дає можливість виокремити ключовий образ **життя**, який не тільки концентрує в собі підвищену сакральність і архетипність, а й має етнознаковий характер.

Асоціативні можливості образу **життя** в поетичних текстах Василя Стуса беруть витoki зі своєї тріади «**життя – світ – Україна**», набуваючи при цьому щоразу нових трансформацій.

I. Життя – світ. Категорійною рисою досліджуваного образу є його неізоляваність, зв'язаність з іншими образами, що репрезентують мовну картину світу поета. Життя як світ у поетичному дискурсі В. Стуса закорінене на двох антиноміях: **1) плинність (минучість) / нескінченність (вічність); 2) небесний / земний простір.**

1) Поетичний світ В. Стуса – глибоко філософський, афористичний, глибинно екзистенційний. Тому й не викликає подиву те, що сутність поета закорінене у рецепції «**я – світ**», де двома доміантними й різко протилежними константами постають новотвори *життєіснування* й *життєсмерть*: «*О порожнечо душ / і порожнечо життєіснування / на півдороги між життям і смертю*» [8, 148].

Образ **життя** пов'язаний насамперед із мотивами **плинності, динамічності**: «*Струмуй, водо, струмуй. Минуле не вернути*» [8, 165]; «*То ти, водо, течи! А ти, бідо, лютуй!*» [8, 165]. Слід зауважити, що **життя**, яке репрезентує лексема *вода*, у В. Стуса асоціюється не тільки з плинністю, проминанням, а й із самовтечею. Порівняймо: «*Дорога самовтечі, непідвладна / моїм бажанням, рине, як вода*» [8, 167].

Характерною особливістю ідіостилю В. Стуса є градаційне нанизування синонімічних номенів на позначення природних стихій: «*Сніги*

і стужа, вітри й морози, / свисти і лайка, дикі прокльони, / собачий гавкіт, крила паровоза, / чорні машини, чорні вагони» [8, 320]. Ідіостиль поета вирізняє фраземне утворення з лексемою **вітри** – на всі чотири вітри: «Куди? О, краще не питай. / Світ за очі. На всі чотири шалені вітри» [8, 210]; «Літа блукань, тривоги і надій / ідуть собі на всі чотири вітри» [8, 342].

Специфічний напрямок семантичного оновлення лексеми **вітер** у лексиконі В. Стуса має соціокультурний характер і пов'язаний із авторським розумінням сучасності: «Світ весь – на вітрах... / На хижім вітрі чезне й нищий страх» [8, 264]. Епітет «хижий» не тільки актуалізує семантику стрижневого слова, а й містить суб'єктивну оцінку висловленого.

Попри те, що у В. Стуса активність переважає над споглядальністю, мовомислення поета апелює до ментального відтворення дійсності через мовно-естетичні знаки національної культури. Порівняймо естетизацію авторського вислову завдяки введенню у контекст прикладкового номена фольклорного походження: «Занадто далеко. Занадто ген-ген, де в деготі-вітрі кучериться клен» [8, 305].

Образ життя як часопростору втілюється у темпоральних лексемах *мить*, *хвилинка*, словосполучі *страдний час*: «Дай мені лишитись у цьому часі страдному» [8, 213]. Плинність часу влучно передає словосполучення «пливу за часом»: «Пливу за днем, за часом, за собою / в новому необхідному човні» [Ст., 398].

Тривалість, нескінченність і неминучість в поезії В. Стуса об'єктивовані як художні параметри стихії дощу: «Від рання дощ. Від сну, від ночі, / від узголів'я – дощ і дощ» [8, 66]; «Був дощ. Була пора смеркань. / І в серце увійшов неспокій» [8, 335]; «Був довгий дощ. І я не спав / ачи очей не міг склепити» [8, 335]. Традиційний епітети «довгий» у наведених контекстах підкреслює небажаність дії. Натомість словосполуча «високий дощ» у В. Стуса вказує на душевне піднесення, обожнення явищ природи: «Уиухлим світом сяють вишні / опонічні. Допіру лив / високий дощ» [8, 199].

Слід зазначити, що мотив нескінченності вербалізований і в лексемі **час**. Час як застійна дійсність постає в поетичних рядках В. Стуса: «Тут час стоїть. Тут роки не минають. / Бо тут життя – з обірваним кінцем, як у виставі. Тільки є початок. / Кінця ж нема» [8, 109].

Про те, що суть Стусової поезії у глибокій почуттєвості свідчать і наступні асоціати, які тісно корелюють з образом життя, – *спогад*, *дар*, *страх*, *зневіра*, *розпач*, *самотність*, *сон*, *доля*.

Образ *життя* в поетичному дискурсі В. Стуса асоціюється насамперед із пам'яттю (роду, народу): «*прийти до пам'яті й розстатися на віки-вічні, на-не-на...*» [8, 380]. Якщо розглянути *життя* крізь призму екстралінгвального контексту, то впадає у вічі мотиваційний чинник, без якого цей образ не мав би такого довершеного звучання. Ось, наприклад, у Василя Стуса: *життя – страх* («*Бо до життя – і страшно, і далеко, і сил не стане. А до смерті – ближче...*») [8, 148], *життя – «спертій запах смерті»* [8, 150], «*усевитончуваний зойк*» [8, 370].

У свідомості українців образ життя постає ще й в іншому вимірі: сприймається як дар, святість. Для В. Стуса це «*длань Господня*», «*високий день*», «*жито і зело*» [8, 186]. Показовим для поетичного словника автора є сприйняття життя крізь призму сну: «*життя – то сон. Ані кінця, ні краю / нема тим снам, котрими ти почався / ще до народження*» [8, 162].

2) Небесний простір у поетичній творчості В. Стуса репрезентований насамперед лексемою *небо*, позначеною семантикою світла, радості («*Моя душа запросила неба*» [8, 138]). Інтенсивного метафоричного переосмислення зазнає лексема *небо* у контекстах, що описують антропоспрямованість простору: «*Заворушилось небо. Ожило / весняним добрим громом*» [8, 223]; «*як мені небеса болять, / коли їх я не чую*» [8, 132].

Релігійно-філософська домінанта світогляду українців зазнає суттєвих трансформацій у творчості поета, коли в лексемі *небо* поєднуються несумісні значення, зумовлені песимістичними настроями доби: «*А понад нами божевільне небо, і божевільним я богам молось...*» [8, 158]; «*Кружляє мак. А над смарагдом луки / уже нависло небо гроbove*» [8, 183]. «*Наді мною синє віко неба...*» [8, 149]. Як свідчать наведені контексти, поетове світосприймання переноситься на його внутрішній стан. Погоджуємося з думкою Л. О. Пустовіт, яка зауважує, що як зорово, так і психологічно синій колір важчий, конкретніший і водночас двоплановий, оскільки «поряд із позитивним сприйняттям може проявляти різко виражену негативну експресію» [6, 78]. Синій колір у В. Стуса породжує емоції смутку, неспокою, вказує на глибину екзистенційно-трагічних відчуттів. А генітивна метафора міфологічного походження *віко неба*, що має тривалу традицію вживання в українській поезії [3], приховує ще й зародки оксюмору: безмежжя простору увібгане в рамки домовини.

Цілком протилежний настрій у ранніх Стусових поетичних спробах: «*Сиве небо обрієм пролилося*» [8, 38]. Прикметник *сивий*, як за-

значає Л. О. Пустовіт, у художньому тексті виступає і як пряма назва кольору, і як переносна назва емоційного змісту (акумулює значення «давній», «дорогий серцю», «тужливий», «сумний», «тривожний») [6, 82 – 83]. Натомість у В. Стуса сивий колір – символ роздумів, медитації, до певної міри спокою, а семантика лексеми *небо* чітко окреслена.

Індивідуально-авторського звучання набуває колірна семантика неба, що різко контрастує з узусним сприйняттям: «*І зорі в фіолетовому небі? / Це ти казав: це колір божевілля / і судної доби*» [8, 64]. Мотивом приземленості, обмеженості у В. Стуса позначена семантика атрибутивної лексеми *безнебий*: «...*аби світ безнебим став*» [8, 245].

Прикметне для мовотворчості В. Стуса проведення антиномії між небесним і земним простором. Так, у вірші «Звелася длань Господня» носієм значення межі, конкретно-фізичного маркера, обмеженого простору виступає номен (колючий) *дріт*, що корелює з лексемою (великодні) *зорі*: «*Звелася длань Господня / і кетяг піднесла / над зорі великодні... Голосить снігавиця, / колючий хрипне дріт*» [8, 186].

Локальність *земного простору*, увібаного в тюремні мури, неодноразово постає у Стусових поетичних рядках, що зумовлено екстралінгвальним (політичним та соціокультурним) фактором, який породжує трагедію особистості: «*Весь обиш мій – чотири на чотири. / Куди не глянь – то мур, куток і ріг*» [8, 261]; «*Процайте ви, чотири мури, / три двері, грачене вікно / і ти, мовчазний і понурий мій столе, й ти, вільготне дно ночей тюремних. Процавайте*» [8, 261].

Первинні (*мур, куток, ріг, стіл, вікно*) і вторинні (*чотири на чотири, дно ночей тюремних*) номінації актуалізують дистрибутивні семи 'тіснота', 'темрява', 'сум', 'неволя'.

Досить часто згадуваний образ має інше, просторово-темпоральне забарвлення: *життя* – *дорога, ріка, стернисте поле, стовбур літ, вавилонська вежа чекань, час прозрінь*: «*Пильнуй страсну стезю страждань, / спізнай смертельні чари / дороги добр і почезань, / свавілля і покари*» [8, 297].

II. Життя – Україна. Як і поети-вісниківці, поет-в'язень і засланець В. Стус, вкинутий у холодну реальність 60-х, власне життя асоціює з образом утраченої батьківщини. Вона ж розкриває свою суть завдяки глибоким, проникливим мікрообразам: *неволя, біда, катівня, тюрма* («*За роком рік росте твоя тюрма, / за роком рік підмур'я в землю грузне*» [8, 71]; «*Здрастуй, Бідо моя чорна, / здрастуй, страсна моя путь!*» [8, 152];)

Іноді те саме семантичне значення може бути і диференціальним, і інтегральним. Це залежить від того, що становить основу для зі-

ставлення тих чи тих слів. Наприклад, словосполука «*рідна чужина*» містить виразні ознаки оксюмору: «*Ні. Вистояти. Вистояти. Ні / – стояти. Тільки тут. У цьому полі, / що наче льон. І власної неволі / спізнати тут, на рідній чужині*» [8, 120].

Занурюючись у стихію давнього народного світосприймання, поет відкриває для себе багатий світ етносимволіки, який постає завдяки одухотворенню рослинного світу.

Глибинні етнокультурні нашарування містять найхарактерніші для українського світогляду одиниці, які є своєрідними ідентифікаторами образу **України**. Неодмінним атрибутом живописних краєвидів, окрасою українського села постають номени *верба, волошка, жито, тополя*: «*Цвітуть волошки в золотому житі*» [8, 183] (постійний епітет «золотий»); «*До смертного дрозду / бачу – тополя до мене спішить*» [8, 266].

Як символ краси, радості, молодості, людських почуттів, духовного життя українці здавна сприймали *калину, мальву, мак*: «*А ти шукай – червону тіль калини / на чорних водах – тіль її шукай, / де горстка нас*» [8, 103]; «*І над смарагдом луки сяє мак*» [8, 183].

Надмір екзистенційних переживань, роздуми над сутністю життя влучно передані поетичними рядками В. Стуса, де образ сосни доростає не тільки до рівня символу, а й творить прецедентний знак: «*А стогін їхній (сосен. – У. Г.) вічністю пропахлий*» [8, 49].

Знаками власне української культури, феноменом українського духу наповнений художній світ В. Стуса, де образ **України** асоціюється з піснею і пройнятий особливою емоційною тональністю, що віддужує сумом, тривогою («*Надیبую пісню, ловлю її до тону / шовкового голосу (зацний погреб)*» [8, 181]; «*і пісня витикається тонка, / як віть оливи у долоні бога*» [8, 192]; «*Забутий краю, я начувся вволю / твоїх жалів, твоїх плачів-пісень*» [8, 341]) або ж, навпаки, вселяє надію («*Коли ж нас поймає, долає знемога – підноситься пісня – і віща й щемка!*» [8, 278]).

Висновки. Здійснене дослідження дає змогу підтвердити, що етноцентричне наповнення образу «життя» в поезії В. Стуса нерозривно пов'язане з особливостями ментальності народу. Виходячи за межі традиційних канонів, автор вибудовує власні інтенції шляхом синтезу індивідуального (самозаглиблення, шлях до себе) та національно-мовного (етнічна самоідентифікація).

Беручи до уваги асоціативні можливості досліджуваного образу (*життя – світ – Україна*), у концептуалізації просторових відношень вбачаємо зв'язок між семантичними категоріями *небесний / земний*

простір. Часова локалізація зосереджена довкола понять *плинність* (*минучість*) / *нескінченність* (*вічність*). Обидві категорії адекватно передають особливості образу «життя», багатогранність якого дасть поштовх до нових наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко А. І. Поетична мова Василя Стуса (експресивні емотивного змісту) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / А. І. Бондаренко. – К., 1996. – 23 с.
2. Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Д. В. Данильчук. – К., 2006. – 19 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІ українознавства, 2007. – 404 с.
4. Лупол А. В. Онімний простір у поезії Василя Стуса : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / А. В. Лупол. – Одеса, 2011. – 19 с.
5. Молода нація : альманах / [відп. ред. О. Обертас ; упоряд. і наук. ред. О. Дворко]. – К. : Смолоскип, 2006. – № 1 (38). – 400 с.
6. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття : монографія / Л. О. Пустовіт. – К. : УНВЦ «Рідна мова», 2009. – 243 с.
7. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / [уклад. Л. В. Оліфіренко]. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.
8. Стус В. Палімпсест : Вибране / Василь Стус. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
Статтю подано до редакції 11.10.2013 р.